

Сергей А. Иванов

В ТЪРСЕНЕ НА КОНСТАНТИНОПОЛ

ПЪТЕВОДИТЕЛ ПО ВИЗАНТИЙСКИ ИСТАНБУЛ
И ОКОЛНОСТИТЕ

София, 2014

Преводът е направен по изданието:

СЕРГЕЙ А. ИВАНОВ

В ПОИСКАХ КОНСТАНТИНОПОЛЯ

ПУТЕВОДИТЕЛЪТ ПО ВИЗАНТИЙСКОМУ

СТАМБУЛУ И ОКРЕСТНОСТЯМ

„Вокруг Света“

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

- © Сергей А. Иванов, автор, 2014
- © Владимир Игнатовски, превод, 2014
- © Петко Т. Хинов, превод на стиховете
и на староруските текстове, 2014
- © Издателство „Изток-Запад“, 2014

ISBN 978-619-152-505-8

СЕРГЕЙ
ИВАНОВ

В ТЪРСЕНЕ НА
КОНСТАНТИНОПОЛ

ПЪТЕВОДИТЕЛ ПО
ВИЗАНТИЙСКИ ИСТАНБУЛ
И ОКОЛНОСТИТЕ

Превод от руски

Владимир Игнатовски

Превод на стиховете

и на староруските текстове

Петко Хинов

Редактор

Георги Каприв

Научен консултант

Аксиния Джурова

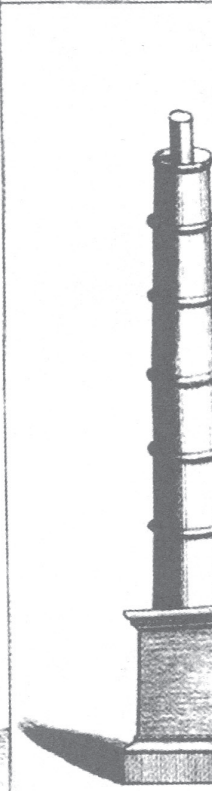
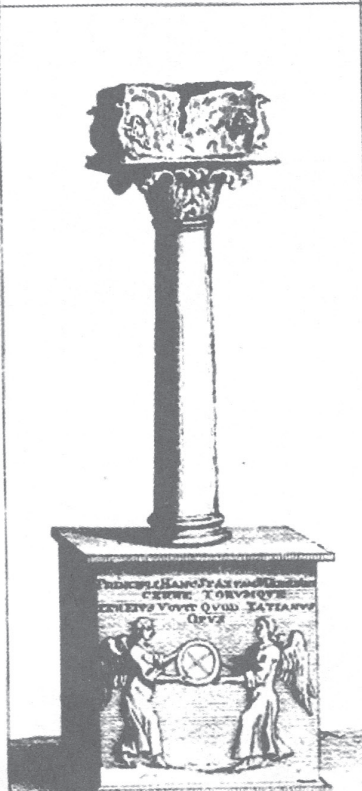
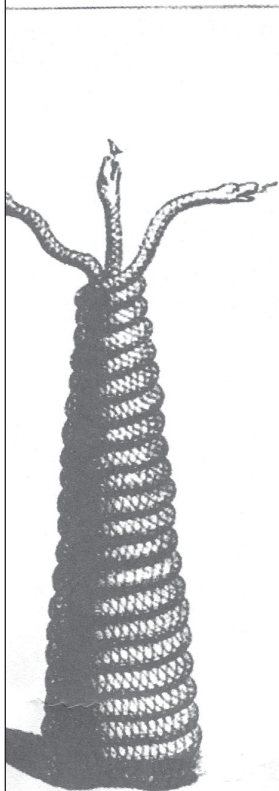

*Obeliscus quae in latere Septentrionali Stylobatae Obelisci, quae ex lapide
in medio Hippodromo CP. erectus erat, representantur. Tab. I.*

*Columna Aeneas Apollinis in Hip:
odromo CP. erectus. Tab. II.*

*Columna marmorea Marciani
Imp. Cypoli extans. Tab. III.*

*Columna Porphyry
existans. Tab. IV.*

С този пътеводител в ръка ще може да видите такива забележителности, каквито обикновените гидове по Истанбул не споменават: ще намерите църква от IV в. в железарска работилница, коридор от дъвен манастир в портиерско помещение и в магазин за килими подземните помещения на някогашен дворец. Тази книга ще ви отведе до романтичните византийски развалини по необитаемите острови на Принцовия архипелаг и до прекрасни запазените храмове в Мраморно море, където ги няма тълпите от туристи. Но и в „Св. София“ ще ви покажем нещо, което не виждат повечето зяпачи. В тази книга всеки паметник е видян през очите на византийците, които са живели тук, молили са се, вдигали са скандали, убивали са се и са се обичали. Константинопол не е нещо застинало, нито е само благоприличие и благочестие. Той е и карнавали, пазари, врачуване, изневери, пиянства, банди крадци, човешка низост, но и благородство – въобще живот. Не само ще застанете на мястото, където е имало византийско училище, но и ще разберете какво са учили тук и как са преписвали; не само ще ви заведем до константинополска болница, но и подробно ще ви опишем как и с какво са лекували. В тази книга увлекателният разказ е съчетан с най-новите научни хипотези.

В памет на Геннадий Григориевич Литаврин

Съдържание

Предговор към българското издание	9
Предговор.....	11

ОТСРЕЩА НА СЛЕПИТЕ.....	23
„СВЕТА СОФИЯ“	32
ГОЛЕМИЯТ ДВОРЕЦ	93
АКРОПОЛЪТ	149
АРХЕОЛОГИЧЕСКИЯТ МУЗЕЙ.....	194
ЮГОИЗТОКЪТ	223
СЕВЕРОИЗТОКЪТ	293
СЕВЕРОЗАПАДЪТ	339
ЮГОЗАПАДЪТ	392
ВЛАХЕРНА.....	431
КАХРИЕ ДЖАМИЯ.....	483
СТЕНАТА НА ТЕОДОСИЙ.....	524
БОСФОРА, ГАЛАТА	
и ПРИНЦОВИТЕ ОСТРОВИ	568
ЗАПАДЪТ	610
ИЗТОКЪТ	652
ЮГЪТ	691

Заключение	743
Речник	749
Императори, управлявали в Константинопол.....	753
Показалец на имената.....	762

Предговор към българското издание

Много се радвам, че моят пътеводител намери път към българския читател: от 1981 г., когато за първи път дойдох в България, и до днес съм запазил особено любовно отношение към вашата страна, към нейния език и история; освен това първите ми научни публикации бяха посветени на българо-византийските отношения.

И за жителите на Древна Рус, както и за българите Константинопол винаги е бил Цариград и ние с вас си приличаме по това възторжено възприемане на великата столица на Босфора. След това почват разликите: първо, жителят на Киев, а още повече на Новгород, за да стигне до Византия е трябвало да преодолее огромни разстояния, неизброими трудности и опасности, докато вашите прадеди е трябвало само малко да се разходят по хубавия римски път; за да разберем колко свързани са били в древността земите на византийци и българи е достатъчно да прочетем вашето „Сказание за железния кръст“ (IX в.).

Второ, по принцип древните руси не са знаели гръцки и са били абсолютно безпомощни в огромния град, докато в България особено в южната, славяно-гръцка част, владенето на двата езика било нещо нормално; достатъчно е да прочетем „Апокрифния български летопис“ (XI в.), за да разберем колко тясно са били преплетени в съзнанието на хората византийската и българската история.

И накрая, трето, характерът на цивилизацията – континентална в Русия, средиземноморска в България – отдалечава нашите прадеди, а вашите родее с византийците. Появата на фигура като „полугръка“ Симеон Велики, за когото Византия бива „своя“, би било немислимо в нашите земи.

Разбира се, тъкмо пространствената, езикова и културна дистанция е издигала в съзнанието на древните руси Цариград до висотата на свещения Град. Тъкмо затова у нас се появява цял жанр „Хождения в Царьград“, т.е. описания на пътуването на поклонение там, където вашите прадеди можели да отидат по всяко време. По същата причина в „Св. София“ има староруски графити, а няма български: поклонниците от Киев, Новгород, Галич, Москва усещали, че са направили своеобразен подвиг, за българите то не било нищо особено. В моя пътеводител много пъти са цитирани „Хожденията“ и графитите: защото аз до известна степен се чувствам приемник на знаменития Антоний Новгородец, оставил ни описание на Цариград в навечерието на 1204 г., а също на неизвестния „Матвей, галички поп“, издраскал с огромни букви името си на балюстрадата на Великата църква, реших да ги оставя и в българското издание, въпреки проблемите при превода: почувствайте това дълбоко староруско благоговение! То няма нищо общо с по-късните спекулации за мнимите „родствени връзки“ на Русия с Византия.

През десетте години, докато пишех моя пътеводител, в Истанбул изчезнаха византийски паметници, които бях заварил още по време на първото ми пътуване там през 1993 г. Докато подготвях обновеното българско издание, установих с тъга, че през трите години от публикуването на книгата изчезналите са още повече. Градът си отива. Затова чуйте моя съвет: идете там колкото се може по-бързо. Нали сте толкова близко!

Преговор

Съзаклятниците се преоблекли като свещеници. Кинжалите – под мишница. Смесили се в тълпата духовници, събрали се по тъмно пред Вратата на слоновете. По трета стража през нощта всички заедно влезли в Големия дворец. Чиновникът папий, който трябвало да обискира посетителите, и той бил заговорник, така че всичко минало лесно. Впрочем след тази история свещениците ги оставяли в Двореца и през нощта. Но тогава, на 26 декември 820 г., убийците заедно с духовниците прекрачили прага на дворецовата църква „Богородица Фароска“.

Съвременниците предлагат различни версии: едни твърдят, че император Лъв V имал хубав глас, други, че гласът му бил груб. Но както и да е, владетелят присъствал на литургията и пеел, застанал близо до хора. И до убийците.

Нахвърлили му се, когато свършил химнът „Пречистихте се със страстите на Всевишния“. В началото го сбъркали с архиерея, тъй като било студено и двамата били с еднакви шапки от кече с остър връх и убийците се объркали. Свещеникът си свалил шапката и както жлъчно отбелязва хронистът, това, че бил плешив, му спасило живота. Императорът се хвърлил към олтара, грабнал веригата с кандилото и се отбранявал с нея. Той бил смел воин, но убийците излезли по-сръчни.

Къде се е намирала Вратата на слоновете? Къде е била църквата „Богородица Фароска“? Не знаем нито едното, нито другото.

Всяка година на 25 октомври студентите от юридическата школа правели весело шествие към храма на своите свети покровители. Ето как описва този празник един поет: *Децата преминаваха с триумфално шествие през Града към храма на Маркиан и Мартирий. Един навлякъл женски дрехи, друг, макар да е бедняк, облякъл императорска мантия и си сложил корона на главата. Този, когото днес сте видели в разкошни дрехи, утре ще се покаже мръсен и окъсан. А юристът се възмуцава: По време на празника на светците нотариусите – онези, които учат децата на този занаят – извършват неприлични неща и шестват по площада с театрални маски.*

Къде е била църквата на Маркиан и Мартирий? За кой площад става дума? Изследователите не само предлагат различни отговори, но предлагат и локализиране в противоположни части на Константинопол. И това е нормално при онова, което сега знаем за Града.

Често в много от изворите се споменават дворци, фонтани, площи, странноприемници, статуи, проспекти, болници и обелиски, но къде са се намирали – никой не знае. Знаем имената на няколко византийски храма, но едва няколко десетки са обозначени.

Няма нищо чудно – византийската столица е изчезнала от лицето на земята. Константинопол вече го няма. На негово място сега има друг град, столица на друга страна, друг народ и друга цивилизация. Над вълните на османското море все още стърчат само връхчетата на потъналия византийски континент.

Византийските паметници в Истанбул не са много. Те са приблизително 80. Най-тъжното е, че повечето от тях, дори доста внушителните, не могат да бъдат обозначени. Т.е. паметниците ги има, но как са се казвали и какво са представлявали – не се знае. За такива най-много ми е жал: те са надживели потопа, но не са успели да запазят паметта за себе си.

Това не е пътеводител по Истанбул и не е учебно пособие по история на Византия. Аз предлагам на читателя книга, която може да се чете и без да си тръгнал на път, но която си струва да вземеш, ако ще се разхождаш из Града, ако се интересуваш от неговото византийско минало. Напомням още веднъж, за да няма после разочарования: по-долу няма да има нито дума за великолепните османски паметници в Истанбул (много от тях средновековни), нито за съвременния живот на мегаполиса. Тук няма съвети кой хотел да изберете (хотелите се споменават единствено ако са построени върху развалини), в кои ресторанти да обядвате (освен ако не се намират във византийски помещения) и в кой магазин какво да купите. Отделен – много болезнен – разказ би бил за руския „белогвардейски“ Истанбул. Или за гръцкия. Но православните светини в Града се споменават само ако има достатъчно основания да подозираме, че имат византийски произход или че могат да се гордеят с някакви средновековни останки. Разбира се, в почти всяка новогръцка църква, дори да е построена през XX в., с гордост ще ви покажат уж византийски икони, но ги споменавам само тогава, когато едни или други учени са потвърдили нейната древност. Това е пътеводител изключително по византийския Константинопол.

Обичам вкусните истории и ще ви ги разказвам така, както са стигнали до нас от изворите. Възможно е понякога да ви се сторят анекдотични или недостатъчно средновековни; моля да ми повярвате, че всичко до най-малкия детайл е взето от византийски документи, писма, исторически съчинения, стихове, памфлети и жития. Старал съм се да проверя всички факти по изворите и от най-новата научна литература, а който иска, може да провери наново в библиографията, която се предлага в края на всяка глава.

Пред вас е много специфичен пътеводител, но все пак именно пътеводител, т.е. той ви води към конкретни паметници по конкретни пътища и разказва за тях всичко, доколкото това е възможно. Ще си позволя да споменавам онези обекти, от които не е останало нищо, само в онези случаи, когато се знае точно къде са били.

Традицията да се разказват пред паметниците истории, свързани със същите паметници, съществува още в Античността – присмехулникът Лукиан отбелязва, че ако нямаше подобни басни, гидовете биха умрели от глад. В Константинопол към VIII век тази традиция се оформя в специален литературен жанр. Като знаем, че едни и същи сюжети, фиксирани първо на гръцки, след това се възпроизвеждат в разказите на средновековните туристи, записани на латински, арабски, славянски, няма съмнение, че гидовете в Константинопол не са оставали без работа.

Този пътеводител се роди от чувството ми, което аз наричам „исторически сантимент“. Винаги силно ме е вълнувала мисълта, че нещо се е случило тъкмо на това място. Сякаш тук във въздуха все още звучат онези гласове, сякаш в тази вода все още са отраженията на отдавна умрели хора. Няколко невзрачни, обрасли с репей тухли пораждат у мен бурна реакция щом се убедя, че те са били свидетели на исторически събития. Очевидно не само у мен. Както пише в книгата си за великия Град Орхан Памук: *истанбулските развалини пораждат мимолетната илюзия, която доставя естетическа наслада, че миналото все още може да живее в настоящето.*

Аз съм поклонник на историята.

Още като дете изпитвах мъчително вълнение от древните надписи на чужди езици; винаги ми се е струвало, че не е възможно подобен текст да не ни съобщава нещо много важно. Като очаквам подобно чувство и у читателя, аз винаги ще превеждам за него всичко, което е останало изписано по стените и камъните на Константинопол.

Освен това много обичам да се катеря и да се промъквам – всяка забравена и изоставена руина ми е по-скъпа, отколкото някоя зализана и музеофицирана. Струва ми, че връзката на първата с миналото е по-здрава. За добро или за зло, но Турция все още (засега) не ви е Европа. Тук има много необозначени развалини. Тук в храм от четвърти век може да намерите работилница на автомонтъор. Тук почти нищо не е оградено и няма никакви предупредителни надписи „Внимание“. Все пак не влизайте! Не бива да се катерите! Тук древните камъни буквално растат изпод земята – културният пласт расте всяка

година с един сантиметър. Уместно е да припомним старата османска легенда, според която основателят на Града Бузантин изградил във всички къщи подземни етажи, за да могат хората да се крият в тях. И както трогателно обяснява легендата, затова в нашия Истанбул, където и да погледнеш, ще се натъкнеш на останки от постройките.

Отделна глава в едно евентуално изследване за Цариград са водните резервоари и ние постоянно ще се връщаме към тази тема. Константинопол е сред малкото метрополии, които не са край река. Доставяли водата по акведукти и я съхранявали в цистерни (само не си ги представяйте като метални съдове). Най-важните държавни резервоари били на повърхността, но безкрайно много от тях са под земята. Често цистерните са единственото, но точно доказателство за очерчанията на онези църкви и дворци, за които са били изкопани, те сякаш закъснели сенки на изчезнали предмети. Много от тях се потънали в неизвестност още в годините на Византия: има една легенда от VI в. за бездомник, който благодарил на император Тиберий за неговата грижа за нищите, като му посочил забравена (и да отбележим: пресъхнала) цистерна, в която пълководецът Нарсес скрил неизброими съкровища. Няма да си задаваме въпроса защо бездомникът не се възползвал сам от тези богатства, по-добре да се замислим, че още тогава хората са възприемали подземните резервоари като някакъв тайнствен „сезам“. За разлика от древните римски, византийските цистерни най-често са украсени сякаш са дворци, макар че не са били предназначени за нечий поглед. Само някои от тях са официално достъпни, тъй като са музеи, ресторанти или дансинги, повечето са зарязани. Днес в Града са намерени приблизително 150 подземни резервоара – от огромни до съвсем малки. Постоянно ги откриват, когато почват нов строеж и често ги засипват. Много интересно е да се промъкваш в резервоарите, макар да е и доста опасно: много от тях се използват като складове или се обитават от клошари, потомци на онзи, бездомника на Тиберий. Много от тях са в много лошо състояние, така че наистина е опасно да се влиза в тях (и да не кажете, че не съм ви предупредил). Ако си тършувал из тези прашни помещения, не чували човешки глас от времето

на Византия, разбираш, че тя не е изчезнала – просто е минала в подземие то.

Разбира се, развалините на Константинопол са относително достъпни: много от паметниците се намират във военни бази или са разположени в частни имения. Повечето развалини продължават да гинат постепенно, потвърждава го все същия Памук: *жителите на града, изгубили всяка представа за значението на думата „история“, разграбват камъните от градските стени, за да ги използват за собствените си строежи или ги затискат с бетон.* Някои неща са изчезнали съвсем наскоро: тъй като Истанбул преживява небивал урбанистичен ръст и развалините на една чужда цивилизация са първата и най-лесна жертва. Вече не съществуват добре познати и великолепно описани византийски паметници, например Теклу Деде. Вече са изчезнали обекти, които съм виждал със собствените си очи по време на първото ми посещение в Истанбул, така че трябва да се бърза. Освен това византийското минало като никое друго е заложник на политическата конюнктура. Не бива да се забравя, че по време на антигръцките погроми от 1955 г. тълпата напада единствените две византийски църкви, които никога не са били джамии: „Мария Монголска“ и „Св. Ирина“ (тогава са повредени около 90 православни храма). Не толкова отдавна, след идването на власт в Града на партията на ислямистите, високопоставени чиновници заявиха, че турците нямат нужда от „византийския Истанбул“ и е крайно време да се съборят стените на Теодосий, които обграждат центъра на Града.

Не е зле да напомним – онова, което за нас е византийско минало, за турците много често е ислямско настояще. Ако влизате в джамия, не забравяйте да си свалите обувките, а дамите – да се забрадят. Някои от църквите на Константинопол са в райони на фундаменталисти, където не е чудно да срещнете жени, увити в черно до очите. Това е валидно най-вече за северозападните части на Истанбул. Постарайте се да не накърните нечий чувства с излишно любопитство. В бившите византийски църкви, превърнати в джамии, трябва да се ходи или непосредствено преди намаза, или, още по-добре, веднага след него. Неприлично е да се разхождате из храма

по време на молитва, а през другото време той просто е заключен. Разбира се, ако става дума за някой прочут паметник, често може да намерите някъде наблизко имам с ключ, който, срещу не голямо дарение за джамията, ще ви отключи вратата. Но не си струва да разчитате на това като на нещо гарантирано. Най-добре е да проучите в хотела разписанието на молитвите или сами да си го съставите – според виковете на муезините, от които е невъзможно да се скриеш в нито един от районите на Града. По принцип местните са извънредно гостоприемни и много често са готови напълно безвъзмездно да ви придружат доста далече, стига да са разбрали какво точно търсите. Не се бойте да им се доверите. Макар че, разбира се, никой не е отменил правилото, формулирано още през 1802 г. от руския пътешественик по Истанбул, капитанът на Апшеронския полк, кавалерът на ордена на св. Георги Александър Краснокуцки: *За младия човек Константинопол е училище по предпазливост.*

Както вече казах, засега в света няма пътеводител като моя. Най-близки по замисъл са две книги, едната – написана от Джон Фрили и Ахмет Чакмак (*J. Freely, A.S. Çakmak. Byzantine Monuments of Istanbul, Cambridge, 2004*), а другата – от испанския автор Франциско Агуадо Власкес (*F.A. Aguado Blazquez. Gula de Constantinopla, Aviles, 2007*). Първата книга се старее да разкаже историята на Византия през призмата на константинополските паметници, но резултатът са два несвързани помежду си разказа: много подробно и делово описание отделно на архитектурата и отделно на историята. Авторът на огромния като обем (и поради това невероятно тежък) и великолепно илюстриран испански пътеводител съобщава между другото много анекдоти и истории, свързани с конкретни руини и много от нещата съвпадат с моите, но доколкото е въодушевен дилетант, той е в състояние да използва само онези източници, които са преведени на съвременните западни езици.

Интересен е опитът на Ян Костенец да моделира на компютър външния вид на квартала около Двореца в Константинопол (*J. Kostenec. Walking Thru Byzantium. Great Palace Region, Istanbul, 2007*). Този изследовател предлага анало-

гични реконструкции и в мрежата: <http://www.arkeo3d.com/byzantium1200/index.html>.

Сантименталният аспект на разходките из Истанбул, който е присъщ и на моя пътеводител, е много по-силен при италианските изследователи Силвия Ронкей и Томазо Брачини (S. Ronchey, T. Braccini. *Il romanzo di Constantinopoli*. Torino, 2010). Авторите са събрали голямо количество цитати за византийските и османските паметници в Града, като не правят разлика между средновековните и живите днес писатели, философи и пътешественици. Съставителите поетично „приписват“ текстовете към всеки подходящ паметник и това ги различава от мен: аз с тъга се отказвам дори от много вкусни византийски цитати, щом не успея да настаня споменаваните там топоними на конкретна местност.

Ако говорим за общите туристически пътеводители за Истанбул, които съдържат съществена информация и за Константинопол, то на първо място трябва да се спомене книгата на Ърнест Мамбури (E. Mamboury. *The Turists' Istanbul*. Istanbul, 1953), има я не само на английски, но и на френски, и на немски, но не е преиздавана вече близо 60 години. Може да попитате: кому е нужен остарял пътеводител? Нали и Градът се е променил силно! И все пак при най-малка възможност намерете книгата на Мамбури: този човек е посветил целия си живот на византийските старини в Истанбул, сам е правил разкопки и много от неговите наблюдения са валидни и до днес. Най-достъпният от постоянно преиздаваните гидове с детайлно описание на византийските паметници е книгата на Джон Фрили и Хилари Съмнър-Бойд „Разходки из Истанбул“ (J. Freely, H. Sumner-Boyd. *Strolling Through Istanbul*. Istanbul, 1972, поредното издание е от 2010). Струва си да се споменат и многобройните пътеводители вече само на Джон Фрили: *The Bosphorus* (1993), *Blue Guide to Istanbul* (3rd.ed.) (2000), *The Companion Guide to Istanbul* (2000), *The Prince's Isles* (2005) и др.

По картите в моя пътеводител ще може да се ориентирате и в най-объркания лабиринт от истанбулски улички, но все пак това са специализирани карти, създадени с единствената цел да отведат читателя до паметниците, за които

разказвам, но далеч не са карти на Града. Ако някой желае сам да намери пътя, мога да му препоръчам атласа *Istanbul A-Z Rehber-Atlas*. Издаден през 1989 г. и май не преиздаван оттогава, той фактически е остарял, но въпреки това е по-удобен за използване и което е по-важно – е по-пълнен от тежкия и неудобен *İlçe İlçe Kent Rehberi İstanbul Avrupa*, издаден през 2007 г. (едва ли ще ви потрябва томът, посветен на азиатската част на Истанбул).

И последно предупреждение: названията на споменаваните в текста византийски обекти, които са запазени до наши дни, са подчертани с получерен шрифт, със съответната цифра, която препраща към същата цифра върху картата. Ако паметникът не е запазен, но мястото му е установено със сигурност подчертавам го с получерен шрифт, но без съответната цифра. Тези обекти са нанесени на картата, но без чавката, която би заковала названието към конкретно място в днешния град. Всички цитати са в курсив. Единственото, което си позволих не по правилата, приети в научната литература: не съм обозначавал съкращенията в текста.

Искам да изкажа дълбоката си благодарност на изкуствоведите, които се постараха, доколкото е възможно, да предпазят мен, пълен дилетант в тяхната област, от най-грубите грешки: О. С. Попова, А. В. Захарова, А. Ю. Казарян и на моя редактор, който беше много повече от обикновен редактор – Л. В. Нерсесян. Думи на благодарност и за Оуен Метюз, който ме разхождаше с лодката си по необитаемите острови на Принцовия архипелаг, за А. А. Хипиус, който великодушно ми предостави материалите от още непубликуваната си работа за староруските графити в „Св. София“, а също на Е. М. Владимирска, която преведе много неща от турски. Особено съм благодарен на Татяна Пфенигс, която е фактически съавтор на XI глава и на някои фрагменти в VI и VIII глава. Накрая, благодаря на всички студенти и аспиранти от Москва и Петербург, които участваха в семинарите по Константинопол в МГУ и СПбГУ и в учебните пътувания в Истанбул през 2001, 2004 и 2008 г. Тази книга се роди от опитите ми да отговоря на техните въпроси.

Бележки за литературата

Литературата за Византия е наистина необозрима. Работите, посветени на отделни паметници, изброявам в края на всяка глава (далеч не всички, които съм ползвал) – иначе този списък би бил по-голям от цялата книга. Но онези източници и изследвания, които се споменават в две и повече глави, а също основополагащите трудове, посягането към които не би навредило на всеки, който би искал по-загълбочено да се запознае с предмета, са изброени по-голу. За съжаление сред тях няма работи на руски. До 1914 г., благодарение на усилията на Руския Археологичен институт в Константинопол, родната наука имаше достойно място при изследването на истанбулските старини, но сега уби, изследванията в тази сфера на руски език са голяма рядкост.

- E. Ayürek, A. Tiryaki, O. Çömezoğlu, M. Ermiş. *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri (TAY) Klasör 7. Marmara Byzans Yılları* Envanteri Istanbul, 2007
- N. Ατζέμογλου. *Τα Αγιάσματα της Πόλης*. Αθήνα, 1999
- S. Basset. *The Urban Image of Late Antiquity Constantinople*. Cambridge, 2004
- Berger. *Untersuchungen zu den Patria Konstantinopoleos*. Bonn, 1988
- Berger. *Streets and Public Spaces in Constantinople // Dumburton Oaks Papers* 54 (2000), 161–172
- Berger. *Regionen und Strassen im frühen Konstantinopel // Istanbuler Mitteilungen*, 47 (1997) 349–414
- *Byzantine Constantinople: Monuments Topography and Everyday Life* / ed. N. Necipoglu. Leiden, 2001
- *Byzantine Monastic Foundation Documents* – http://www.doaks.org/publications/doaks_online_publications/typ000.html
- G. Dagron. *Naissance d'une capitale Constantinople et ses institutions de 330 a 451*. Paris, 1984
- G. Dagron. *Constantinople imaginaire. Etudes sur le recueil des Patria*, Paris, 1984
- J. Ebersolt. *Constantinople, recueil d'études d'archéologie et d'histoire. I: Les anciens sanctuaires de Constantinople*. Paris, 1951
- S. Eyice. *Istanbul. Petit guide à travers les monuments byzantins et turcs*. Istanbul, 1955
- Pierre Gilles. *Iteneraires byzantins / Introduction, trad. du latin et notes* Jean-Pierre Grelois. Paris, 2007

- N. Γκίνης, Κ. Στράτος, *Εκκλησίες της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα, 1999
 - R. Guillard. *Etudes de topographie de Constantinople byzantine*. Amsterdam, 1969
 - C Hennesay. *Topography of Constantinople // The Oxford Handbook of Byzantine Studies*/ eds. E Jeffreys. J Haldon. R. Cormack, Oxford, 2008, 202–216
 - R. Janin. *Constantinople Byzantine Development urbain et repertoire Topographique*. Paris, 1964
 - R. Janin. *La geographie ecclesiastique de l'Empire byzantin I: Le siege de Constantinople et le Patriarcat Œcumenique. Iii: Les eglises et les monasteres*. Paris, 1969
 - E. Kalkan. *The World beneath Istanbul*, Istanbul, 2010
 - V. Kidonopoulos. *Bauten in Konstantinopel, 1204–1328. Verfall und Zerstörung, Restaurierung, Umbau und Neubau von Profan- und Sakralbauten*. Wiesbaden, 1994
 - P. Magdalino. *Constantinople medievale etudes sur l'evolution des structures urbaines*. Paris, 1996
 - G. Majeska. *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*. Washington. 1984
 - C. Mango. *Le Developpment urbain de Constantinople IV-VIIe siecles*, Paris, 2004
 - T. Mathews. *The Byzantine Churches of Constantinople. Architecture and Liturgy*. University Park, 1971
 - T. Mathews. *The Byzantine Churches in Istanbul. A Photographic Survey* University Park – London, 1976
 - Α. Μήλλας, *Σφραγίδες Κωνσταντινουπόλεως. Ενορίες αγιωτάτης αρχιεπισκοπής*, Αθήνα, 1999
 - A. J. Mordtmann. *Esquisse topographique de Constantinople*. Lille, 1892
 - W. Müller-Wiener. *Bildlexikon zur Topographie Istanbul: Byzantion, Konstantinopolis, Istanbul bis zum Beginn d.17 Jh*. Tübingen, 1977
 - M. Restle. *Konstantinopel // Reallexikon zur byzantinischen Kunst*. A. 1990, 366–373
 - A. M. Schneider. *Byzanz. Vorarbeiten zur Topographie und Archäologie der Stadt (= Istanbul Forschungen, 8)* Berlin, 1936
 - A. M. Schneider. *Konstantinopel. Gesicht und Gestalt einer geschichtlichen Weltmetropole*. Mainz, 1956
 - R. Schreiner. *Konstantinopel. Geschichte und Archäologie*. München, 2007
 - A. Van Millingen. *Byzantine Churches in Constantinople*. London, 1912
- Ενциклопедията за Константинопол в Интернет:
<http://www.ehw.gr/constantinople/>
- Ποдробен сайт, в който се изброени унищожените в последно време византийски паметници:
<http://www.tayproject.org/dosyabizmareng.html>
- Старая се да цитирам византийските автори по съществуващите руски преводи, като само понякога си позволявам да ги поправам. Това са най-често използваните от мен издания:

- Михаил Пселл. *Хронография*.
Перевод и примеч. Я.Н. Любарского.
М., 1978
 - Продолжатель Феофана.
Жизнеописание византийских царей.
Перевод, статьи, комментарии
Я. Н. Любарского. СПб., 1992
 - Анна Комнина. *Алексиада*. Перевод и
примечания Я. Н. Любарского, СПб,
2010
 - Книга Паломник. *Сказание мест
святых во Царьграде Антония,
архиепископа новгородского,
в 1200 г.* Под ред. Х. М. Лопарева,
СПб., 1899
 - Константин Багрянородный. *Об
управлении империей.*
Пер. Г. Г. Литаврина, М., 1991
 - А. М. Молдован. *Житие Андрея
Юродивого в славянской
письменности*. М., 2000
 - Никита Хониат. *История со времени
Царствования Йоанна Комнина*
/ под ред. А. И. Цепковал Т. 1–2,
(Рязань, 2003) [тъй като преводът
е направен от старо и непълно
издание на Хониат, често използвам
директно оригинала: Nicetae Chonia-
tae historia/ ed. J. van Dieten, Berlin,
1975]
 - Прокопий Кесарийский. *Война с
готами. О Постройках* / пер. С.П.
Кондратева, М., 1996
 - Прокопий Кесарийский. *Война с
готами. Война с вандалами. Тайная
история* / Пер. А. А. Чекаловой, М.,
1993
- От източниците, които не са
преведени на руски, най-често
съм ползвам:
- Constantini Porphyrogeniti. *Imperato-
ris de cerimoniis aulae Byzantinae libri
duo iv* / vol. 1/ ed. J. J. Reiske, Bonn,
1829
 - Ioannis Cantacuzeni eximperatoris
historiarum libri iv/ ed. L. Schopen.
Vol. I–III. Bonn, 1828–1832
 - Die Gedichte des Chrostophoros Mi-
tylenaios / ed. E. Kurtz. Leipzig, 1903
 - Nicephori Gregorae *historiae Byzam-
tinae* / ed. I. Bekker, L. Schopen. Vol.
I–III. Bonn, 1829–1855
 - Georges Pachymérès. *Relations histor-
iques, 2 vols.* / ed. A. Failler, V. Laurent.
Paris, 1984
 - T. Preger. *Scriptores originum Constan-
tinopotanarum*. Leipzig, 1907
- Източниците, цитирани на ед-
но-две места, са поместени след
съответните глави.

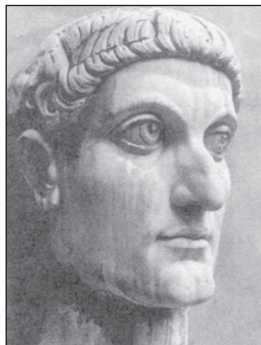
ОТСРЕЦА НА СЛЕПИТЕ

През 667 г.п.р.Хр. жителите на древногръцкия град Мегара решили да създадат колония на бреговете на пролива Босфор. Според легендата жителят на Мегара Виз попитал оракула на Аполон в Делфи къде да заложи първия камък и както винаги богът му дал мъгляв отговор: *Засели се отсрещу на слепите!*

Според легендата първо искали да построят града в горната част на залива Златния рог (точно там, където наскоро бе открит музейно-изложбеният център SantralIstanbul), но когато сложили олтара и се приготвили да принесат жертва, орел грабнал сърцето на жертвеното животно и го пренесъл в края на полуострова на място, което от юг умивали водите на Мраморно море, а от север – водите на залива Златния рог. Там бил кръстопътят на важни търговски пътища: от Европа към Азия и от Черно море към Средиземно. Тъкмо там и построили

Андреа Вавасоре.
Панорама на
Константинопол, XVI в.

*Константин Велики.
Главата на гигантска
статуя, която
надвишавала осем пъти
човешкия ръст,
Рим, ок. 315 г.
(Палатинският дворец)*

града, наречен в чест на неговия основател Византион.

Отсреща, на азиатската страна на Босфора, вече съществувал древният пòлис Халкидон. По-късно, когато Византион победил в съперничеството със съседа, византийците разбрали смисъла на пророчеството на Аполон: наистина, трябвало да си сляп, за да предпочетеш неудобната хълмиста местност на Халкидон вместо защитения от природата Византион. По-късно станало ясно, че жителите на Халкидон не били чак толкова слепи. В новия град, когато той станал столица, се почувствал недостиг на вода и трябвало да прокарат водопроводи, дълги двеста километра. Впрочем засега избързахме.

В продължение на цяло хилядолетие Византион живял нормалния живот на гръцките полиси: търгувал, воювал, плел интриги. С времето, подобно на всички останали, и той бил подчинен на Римската империя и веднъж дори бил разрушен до основи по време на гражданска война, а после построен наново. Съдбата на града рязко се променила през ноември 324 г., когато лично Константин I набелязал тук очертанията на бъдещата столица.

Стената, която той посочил, минала 3 км на запад от старата стена на Византион – по такъв начин разширил града със 700 хектара и му сменил името на Нов Рим или Константинопол. Но статутът на Града почнал да се променя едва след 360 г., когато, подобно на Рим, и той се сдобил с префект. Дотогава сто-

лицата била там, където бил императорът, и дори архивите на държавата пътували с него. Едва след 370 г. бюрократите окончателно се настанили в Константинопол.

След време на пренасянето на столицата било придадено и религиозно значение, тъй като по-късно Константин бил канонизиран като православен светец. Но всъщност Константинопол не е бил замислян като християнска столица, в него господствал все същият дух на религиозна мешавица, както и в цялата тогавашна империя, а и в главата на императора.

Основният ръст на Константинопол почнал в началото на V в.: градът на Теодосий II бил няколко пъти по-голям от града на Константин, а стените на Теодосий и до днес обозначават централната част на Истанбул. Приблизително към края на V в. Константинопол става най-големият град в света с население около половин милион жители. Били построени акведукти, гигантски цистерни (подземни и наземни), които и днес потрисат с размаха си, а освен това допълнителна, така наречената Дълга стена, която продължава от Черно до Мраморно море на цели 40 км от града. На другия край на Евразия, в средновековен Китай, наричали цялата империя *Фулин*, като възпроизвеждали гръцкото *полин*, Градът. Не било необходимо да обясняват някому кой точно Град имат предвид. Сред ромеите (така се наричали византийците) битувала поговорка: *Ако целият свят е 10, Градът е 15*. Съдбата на Града и на Империята били неотделими, но значението на Константинопол за Византия не може да се сравни с ролята на нито една от другите столици: нито на древен Рим, нито на Париж на Наполеон.

Историкът Константин Манасий пише по време на пътуване в чужбина: *О, византийска земя! О, трижди блажен Граде, око на вселената, украшение на света, звезда, която сияе отдалече, фенер, който осветява този безчестен свят!* А това е възхвалата на Константинопол в житието на Йоан Акатций: *Всичките чудеса, които в другите градове са поотделно, тук могат да се видят едновременно. Нашият Град може да бъде наречен работилница за цялата земя. Тук докарват всичко, което расте навсякъде, едно с кораби, друго с талиги. Както всички реки се вливат в морето, така всичко се стича в Константинопол.*

Теодор Метохит, с когото още много пъти ще се срещнем в тази книга, нарича Константинопол: *най-просторният дом за хората от цял свят, магнит за човечеството*. Византийците са даявали своя Град с най-различни епитети: ключ за Вселената, око на Изтока, най-известният, господинът на седемте хълма, небесно светило, най-ярката утринна звезда, свят град, надежда и гордост и т.н. Западните пътешественици пригласяли на ромеите: *Колко е велик този прекрасен и благороден Град! Колко манастири и дворци има в него, колко чудеса могат да се видят по площадите. И как да не разкажеш колко безкрайно много е златото тук, среброто, светите мощи!* – се възхищава например Фулхер от Шартър.

Всичко онова, което изчезва за векове от Европа след падането на Рим, продължава да живее и да се развива в Константинопол. Тук имало водопровод и нощно осветление, градска полиция и пожарна служба. Много неща са се появили тук за първи път в света, например болниците и странноприемниците. В Града е имало шест големи клиники и шестнадесет старопиталища.

Разбира се, и Средновековието е застигнало Константинопол, когато през 619 г. персите завоюват Александрия и прекъсват вноса на зърно от Египет, без което Градът не можел да просъществува, и още тогава мнозина го напуснали. През 626 г. Константинопол устоял на първата „варварска“ обсада, но населението му отново силно намаляло, например главният водопровод, разрушен от аварите, бил възстановен едва след век и половина. Въпреки че епидемиите отнасяли живота на хиляди, все едно нямало с какво да изхранват останалите и през 714 г. император Анастасий II заповядал всички жители, които нямали запаси от продоволствие за три години, да напуснат града. През 740 г. е разрушена част от защитната стена, но Градът нямал сили да я възстанови. По онова време населението на столицата едва ли достигало 50 000. Този изключителен упадък продължава до началото на IX в.

Кризата на материалния живот се съпровожда и от преоценка на духовните ценности. В един момент жителите на Константинопол буквално престанали да разпознават своя роден град: донесените някога от Константин от цялата им-

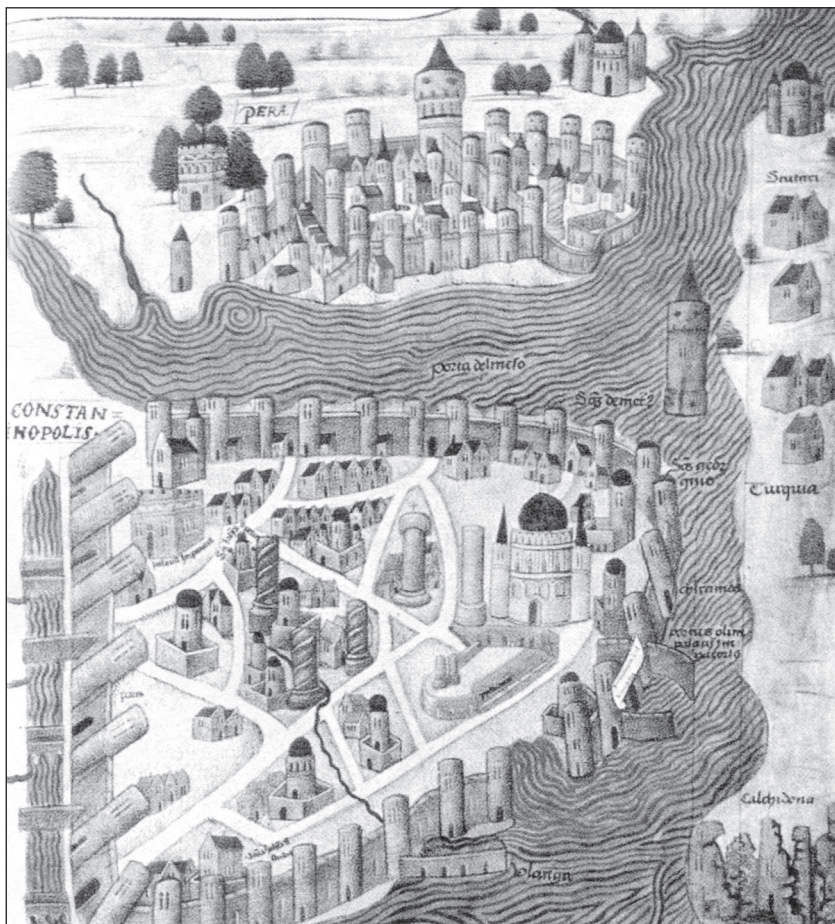
перия статуи, колони и обелиски, които предизвиквали в миналото гордост, сега навявали само страх. От уста на уста се разпространявали слухове, че уж надписите на чужди езици са зловещи пророчества за скорошна гибел на Империята, а античните статуи – почти всичките са омагьосани. Нагледно доказателство как се развива Градът е разликата в поведението на жителите по време на чумните епидемии през 542 и 747 г. Ако в първия случай погребвали труповете в предградията на Града, във втория – в самия него.

В края на IX в. Константинопол почнал да се възражда, но вече в друг облик. Изчезнало онова, което било характерно за живота на полиса: термите, театрите, животът по площадите, рядко използвали хиподрума и почти не останали публични събития освен църковните служби: вместо да се срещат в портиците, хората общували в църквите, впрочем все повече ставали домашните параклиси.

Средновековието завладяло Константинопол – и все пак, в кой друг град по света в онази епохата хората живеели в многоетажни къщи? Това създавало смайващи парадокси. Например Йоан Цец, филолог и поет от XII в. описва жилището си: *Нашата къща е триетажна и над нас, на втория етаж, се е настанил свещеник. С него там има много деца, а с тях и свине. Та тези деца и свине създават реки от пикня. Би трябвало над горния праг да се постави улук, който да отвежда този чудовищен поток в три коша с вар.*

*Изграждането на Града.
Миниатюра от
Ватиканския ръкопис на
Вергилий. V в.*

Кристофоро Буонделмонти. Панорама на Константинопол, 1422 г.

От IX в. и чак до 1204 г. Константинопол непрекъснато нараствал. Този ръст има две връхни точки: в началото на X в. при Роман Лакапин и в края на XI в. при Алексий Комнин. В Града строили, кипял интелектуалният живот, открили философска школа, текли богословски диспути. По време на многобройните празници, тържествени императорски шествия, конни надбягвания и панаири византийците излизали по улиците, облечени с най-хубавите си дрехи, пирували и танцували.

Който и да дойде в Константинопол, ще се напие – оплаква се Никита Хониат. – Тук пиянстват със седмици!

През XII в. настъпили промени не само в живота на обикновените граждани: династията на Комнините се преместила от Големия константинополски дворец, който повече от седем века бил царска резиденция, във Влахернския дворец в северозападната част на столицата. Напълно се променила цялата система на длъжностите и дори техните названия, добили популярност западните идеали на рицарството и на воинската чест. Дори на Хиподрума в Константинопол, вместо популярните по-рано надбягвания, почнали да организират турнири като на Запад.

Ако по-рано във Византия имало много градове, постепенно Империята става същинска попова лъжичка, която едва успявала да поддържа собствената си набъбнала глава. По думите на английски пътешественик от XII в. в Константинопол се струпала една трета от всички богатства на земята. Михаил Хониат, митрополит Атински, пише на своя приятел в столицата: *Вие, богатите граждани на Константинопол, не искате да надникнете извън стените си, не желаете да видите древните градове, които са наоколо, изпращате събирачите на данъци с техните зъби зверски, докато си седите у дома, в столицата ви се стичат всички богатства като в едно общо море. Защо ви е да ходите някъде? Не е ли по-добре да си седите у дома и да имате всички блага, без да се трудите, без дъжд, без слънце?*

През юли 1203 г. венецианската флота с армия „латинци“ пристигнала пред стените на Константинопол. Хронистът на Четвъртия кръстоносен поход Жофроа дьо Вилардуен пише, че във войската им имало 20 хиляди души, а населението на Града било 400 хиляди. Но моралният дух на жителите на Града бил подкопан – те не искали да се обединят в името на собственото си спасение. Най-накрая Константинопол, който бил непристъпен почти 880 години и който преживял за това време седем обсади, паднал. През 1204 г. имало още по-страшен щурм. „Латинците“ три дена разграбвали столицата и по думите на един от участниците, *откакто съществува светът, в нито един град не е било наградено толкова много. Всеки, който досега беше беден, забогатя.* В пожара, обхванал Града, били унищожени неизброими културни ценности.

Всъщност Константинопол никога не се съвзел след тази катастрофа, макар че през 1261 г. отново става ромейска столица. Той продължава да е най-големият град в Европа, но зад могъщите стени много от кварталите пустеели, огромните площади били засадени, а дворците овехтявали. Към края на XIV в. територията на Византия се свила до размерите на Града и околностите му.

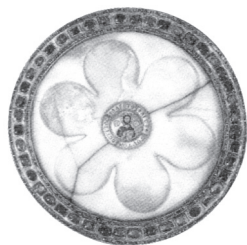
През 1453 г. османският султан Мехмед II обсадил Константинопол. Седем хиляди войници отбивали атаките на 80-хилядната турска армия в продължение на месец и половина. Оръдията разрушавали древните стени, но през нощта защитниците зазиждали дупките. Обаче във вторник, 29 май, под прикритието на мъглата преди разсъмване еничарите проникнали в Града. Враговете нахлули през стените, завързали се жестоки улични боеве. Последният византийски император Константин XI загинал, сражавайки се рамо до рамо с бойците си.

Мехмед II преместил столицата на Османската империя в Константинопол, турците сменили името му на Истанбул. Впрочем не се учудвайте: по произход това име въобще не е турско! Ето какво пише през IX в. арабският географ ал-Масуди: *Гърците го наричат Болин или Истаболин. Те не го наричат Константинопол. Така го наричат само арабите.* Много пътешественици потвърждават тези думи, които с учудване отбелязват, че местните наричат своя град Истанбул. Така звучало за мюсюлманското ухо гръцкото „ис-тин-полин“ – „в Града“.

Константинопол се величаел като „Царствения град“ – славяните превеждали това словосъчетание като „Царевград“. За нашите прадеди той е бил първият и в известен смисъл единственият Град. Именно тук „Рус“ пристига с първия си военен поход през 860 г. А когато княгиня Олга идва през 946 г. в Константинопол, това е първата държавна визита в нашата история. Златните врата в Киев, а след това и във Владимир, храмовете на света София – и киевският, и новгородският – са знак на почтително съперничество с великата метрополия. Бригади византийски майстори са построили у нас първите църкви и са изписвали икони, учители оттам превеждали книгите и са обучавали де-

цата. В Константинопол израства голяма руска колония. За любопитството, което предизвиквали северните „варвари“, свидетелства нашият познат Йоан Цец, като цитира записаната с гръцки букви руска фраза: *Здра(в?), брате/сестрица, добрый день!* От своя страна руснаците се отнасяли към гърците като към хора на книгата, със смес от възхищение и насмешка, но нашите поклонници винаги с благоговение са посещавали православните светини. В нашия пътеводител често ще цитираме техните възторжени отзиви за Цариград. А сега да завършим встъплението с думите на Стефан от Новгород, който пише през 1349 г.: *А да влезеш в Цариград, то е все едно да влезеш в гора неизбродна – без добър съпроводник не можеш да вървиш.*^A

Така че ще се постарая да бъда за вас този „добър съпроводник“.

- *Дневниковые записки поездки в Константинополь А. Г. Краснокутского в 1802 г. М., 1815, 24*
- *Ioannis Tzetzae epistolae./ ed. P. L. M. Leone, Leipzig, 1972*
- *Vie et „synaxaire“ de saint Jean Akatzios // Analecta Bollandiana, 101 (1983), 254*
- *W. J. Aerts. A Byzantine Traveller to One of the Crusader States // East and West in the Crusader States. Vol. III. Leuven, 2003, 198–202*
- *H. Hunger. No Ophthalmos tes oikoumenes. Das Auge der Welt // Neue Forschungen. Wien, 1999, 21–27*
- *K. Kreiser. Istanbul. Ein historisch-literarischer Stadtführer, München, 2001, 17–18*
- *P. Magdalino. Constantinople and the Outside World// Strangers to Themselves / ed. D. Smuthe. Aldershot, 1998, 149–162*

^A *А в Царьград аки в дубраву велику внити: без добра вожа не възможно ходити!* (Навсякъде в книгата цитатите са в курсив. Староруският текст се прилага под линия. – Б.изд.)

„СВЕТА СОФИЯ“

Храмът „Света София – Божията Премъгросст“ е най-значителният паметник от византийската епоха и нашето пътешествие трябва задължително да започне именно с него. Този храм е бил християнски в продължение на 936 години, а в продължение на 481 – мюсюлмански. От 1934 г. и досега е музей – такава е политиката на секуларизация на Атамюрк; политика, която днес все по-често е подложена на ревизия, като от време на време се подновяват разговорите, че „Света София“ отново трябва да стане джамия.

На път към храма

Дворът на музея е пълен с мраморни парчета. Точно пред мястото, където проверяват билетите, върху тревата има **постамент на статуя ❶**, с надпис *Есхин* (№176). Знаем с достоверност, че тази статуя е от онези осемдесет, които украсявали банята на Зевксип, а тя била на няколко метра от тук. Поетът Христордор, който ни е оставил описание на тази галерия, казва, че атинският оратор е бил изобразен с гъста брада.

Веднага след контрольора може да се види **цокъл от колона ❷**, изработен от порфир (№221) – тъмночервен камък от Египет. Често ще се натъкваме на факта, че той е имал изключително значение за византийците. На тази колона някога е блестяла сребърната статуя на императрица Евдокия. Първоначално монументът бил недалеч оттук, на площад „Питакия“. Казват, че край него ставали народни веселби с безсрамни танци и шумни песни, които пречели на епископа на Константинопол Йоан Хризостом да отслужва литургиите. Това предизвикало кавга между Златоустия и император Аркадий, мъжът на Евдокия. Конфликтът завършва с изгонването на опърничавия епископ и смъртта му в за-